

Mirela Krešić

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Trg Republike Hrvatske 14, 10000 Zagreb

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7065-7129>

mirela.kresic@pravo.unizg.hr

VINODOLSKI ZAKON – SVJEDOČANSTVO ŽIVOTA JEDNOG PROSTORA I NJEGOVE PRAVNE BAŠTINE

SAŽETAK

Vinodolski zakon iz 1288. godine jedan je od najstarijih i najvažnijih pravnih spomenika hrvatske pravne povijesti. Nastao je kao odgovor na potrebu reguliranja odnosa između lokalne zajednice i krčkih knezova, a predstavlja dragocjen izvor za proučavanje srednjovjekovnog prava, društvenih struktura i svakodnevnog života tog razdoblja. Posebnost Vinodolskog zakona ogleda se u činjenici da je pisan hrvatskim jezikom i glagoljicom, a sačuvan je u prijepisu iz 16. stoljeća. Utemeljen na običajnom pravu, Zakon se osobito usredotočuje na kaznenopravne odredbe kojima se nastoji ograničiti samovolja feudalne vlasti. Propisi koji se odnose na tjelesni integritet, imovinske delikte i zaštitu časti zorno oslikavaju pravnu i društvenu hijerarhiju srednjovjekovne zajednice. Kazneni postupci bili su usmeni, javni i pokretani na temelju privatne inicijative, dok su sankcije uglavnom imale oblik novčanih kazni, s izraženom simboličkom funkcijom u očuvanju društvenog poretka. U radu je ukratko opisan povijesni, društveni i gospodarski kontekst nastanka Zakona, pri čemu se ističe njegova ključna uloga u oblikovanju pravne svijesti lokalne zajednice. Trajna vrijednost Vinodolskog zakona prepoznaje se u njegovu doprinosu kulturnom, pravnom i jezičnom nasljeđu Hrvatske.

Ključne riječi: Vinodolski zakon, kodifikacija običajnog prava, srednjovjekovno kazeno pravo, glagoljica

1. Uvod

Vinodolski zakon kao jedan od najstarijih sačuvanih pravnih izvora hrvatske povijesti vrijedan je izvor za proučavanje srednjovjekovnog prava. Predmet je interesa brojnih znanstvenika, a znanstvena privlačnost tog pravnog spomenika ne jenjava

gotovo dva stoljeća koliko je prošlo od prve tiskane objave teksta.¹ Nastao kao potreba uređenja odnosa između lokalne zajednice i krčkih knezova kao feudalnih gospodara, Vinodolski zakon ujedno je i vrijedno svjedočanstvo života jednog prostora, odnosno izvor poznavanja svakodnevnog života naših predaka jer se bavi, kako kaže akademik Lujko Margetić, ponajprije njihovim „malim” problemima i životnim brigama. Upravo ta usmjerenost na svakodnevne, konkretne situacije omogućuje uvid u život „malog čovjeka” u srednjovjekovnom društvu.² Osim kao pravni spomenik, Vinodolski zakon je i značajan jezično kulturni spomenik jer je pisan hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom.

Uz kratak osvrt na povijesno-političke i društvene aspekte razvoja vinodolskog područja u vrijeme nastanka Zakona, rad se u prvom redu bavi prevladavajućim kaznenim odredbama koje su imale cilj ograničiti ovlasti kneza i spriječiti njegovu samovolju štiteći na taj način prava i slobode vinodolskih stanovnika.

2. Povijesno-politički i društveni aspekti razvoja Vinodola u srednjem vijeku

2.1. Rani zapisi o Vinodolu

Vinodol je dolina smještena u sjevernom dijelu Hrvatskog primorja, koja se proteže od Ledenica do Rječine, u smjeru jugoistok-sjeverozapad. Okružuju je dvije gorske kose koje prate obalu mora i ulaze u sastav planinskog sustava Velike Kapele. Naziv Vinodol (lat. Vallis Vinearia) područje je dobilo zahvaljujući nekada glasovitim vinogradima, kojima je dolina bila bogata. Ti su vinogradi s vremenom u velikoj mjeri nestali ili bili uništeni.³ Ovaj geografski pojam nije identičan povijesnom i političkom pojmu Vinodola (Vinodolskog kneštva, *comitatus de Vinodol*) s obzirom na to da se u spomenutoj dolini nalaze tek Novi, Bribir, Grižane i Drvenik te rubno Hreljin, dok su Ledenice, Bakar, Trsat i Grobnik sasvim izvan nje.

Pod nazivom Valdevino ovaj se prostor spominje u Ljetopisu popa Dukljanina, a kao Vinodol u ispravi iz 1163. godine, kojom kralj Stjepan IV. Arpadović potvrđuje odredbu svojega oca prema kojoj župa Vinodol potpada pod nadležnost splitskog

¹ Tekst Vinodolskog zakona prvi je put objavio Antun Mažuranić 1843. godine. Antun Mažuranić, *Zakon Vinodolski od leta 1280.*, Kolo, knjiga III, 1843.

² Lujko Margetić, *Iz vinodolske prošlosti – pravni izvori i rasprave*, Liburnija – Školska knjiga, 1980., 9.

³ Marko Kostrenčić, *Vinodolski zakon*, RAD JAZU, knjiga 227, 1923., 110–111.

nadbiskupa.⁴ Međutim, na temelju nekoliko povijesnih izvora moguće je rekonstruirati i ranije povijesne činjenice vezane uz to područje. Tako se u franačkim anama iz 799. godine bilježi događaj u kojem je markgrof Erih „kod Trsata, grada Liburnije, bio iz zasjede od stanovnika uhvaćen i ubijen”.⁵ Bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet u djelu *De administrando imperio* iz 10. stoljeća navodi kako se vlast Hrvata (Slavena) prostire nad „nenastanjenim” kopnom nasuprot sjevernojadrijskih otoka. Izraz „nenastanjeno” u ovom kontekstu treba razumjeti kao područje koje nije bilo podložno poreznim obvezama Bizantskog Carstva niti je imalo formalnu općinsku administraciju, što objašnjava prividnu kontradikciju u njegovu opisu.⁶ Također, arapski geograf i putopisac al-Idrisi u svojim tekstovima spominje Bakar, jedan od gradova Vinodola, kao prvo mjesto Hrvatske, odnosno Dalmacije, što dodatno potvrđuje važnost tog prostora u ranosrednjovjekovnoj povijesti.⁷ Iz navedenih izvora može se zaključiti kako se područje Vinodola, premda nije dovoljno jasno što taj pojam u ranom srednjem vijeku (odnosno prije sastavljanja Vinodolskog zakona) obuhvaća, nalazilo na graničnom području srednjovjekovne Hrvatske prema franačkim, poslije mletačkim i bizantskim interesnim područjima. S obzirom na njegovu geostratešku poziciju, nije isključeno da je taj prostor bio organiziran i kao vojnoupravna jedinica. Na postojanje takve pogranične jedinice možda posredno upućuje i natpis s Bašćanske ploče iz 1100. godine, u kojem opat Dobrovit navodi da je crkva sv. Lucije na otoku Krku sagrađena „v dni k’nezaKos’m’taobladajuštoga v’ su K’rainu”.⁸

Mletačka Republika zauzela je 1116. godine sjevernojadrijske otoke, čime su oni potpali pod njezinu vlast. Nasuprot tomu, kopneni prostor, uključujući područje Vinodola, ostao je unutar političke nadležnosti hrvatsko-ugarskoga vladara te u crkvenom pogledu podložan splitskom nadbiskupu. Nakon uspostave vlasti nad otocima Venecija je nastojala ostvariti i crkvenu neovisnost toga područja od utjecaja hrvatsko-ugarske krune. Ključni korak ostvaren je 1154. godine kada je papa Anastazije IV. zadarskom biskupu dodijelio nadbiskupsku čast te su pod njegovu nadležnost stavljene otočne biskupije Raba, Cresa, Osora i Krka.⁹ Posljedično, iz krčke biskupije, koja je postala dijelom novoosnovane zadarske nadbiskupije, izdvojene su njezine

⁴ Kostrenčić, 1923., 111.

⁵ Miho Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, JAZU, 1952., 13.

⁶ Margetić, 1980., 42.

⁷ Margetić, 1980., 42.

⁸ Lujko Margetić, *Vinodolski zakon = La legge del Vinodol = DasGesetz von Vinodol = The Vinodol Law*, Adamić – Vitagraf, 1998., 66.

⁹ Zvezdan Strika, *Zadar – novo nadbiskupsko i metropoljsko sjedište Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća* (2003.) 27(52) *Croatia Christiana periodica* 1–45.

župe na kopnu, uključujući i Vinodol. Te su župe, sada dijelom kopnenih biskupija (senjske i krbavske), ostale u sastavu splitske nadbiskupije.

2.2. Vinodol i krčki knezovi

Kada je Mletačka Republika zauzela otok Krk, on je tada bio pod upravom lokalne velikaške obitelji čiji je najranije poznati član bio knez Dujam. Iako su krčki knezovi formalno priznavali mletačku vrhovnu vlast, njihovo je vazalstvo bilo tek nominalno jer su u stvarnosti imali znatnu političku moć i samostalnost.¹⁰ No, ambicije krčkih knezova nadilazile su okvir otočne vlasti. Knez Bartol II., nećak kneza Dujma, ponudio je 1193. godine svoju lojalnost hrvatsko-ugarskom kralju Beli III., koji mu je zauzvrat dodijelio županiju Modruš. Bartol II. je 1209. godine ishodio od Belina nasljednika kralja Andrije II. suglasnost da ga, u slučaju smrti bez potomstva, naslijedi njegov nećak.¹¹ Time su krčki knezovi, iako još uvijek vazali Venecije, dobili pravni temelj za širenje svojeg utjecaja na hrvatsko kopno. Slijedom toga, kralj Andrija II. je poveljom 1223. (1225.) godine, nakon smrti Bartola II., Vidu II. i njegovim potomcima darovao „čitavu zemlju unutar hercegovine slovinske, naime Vinodol i Modruše, sa svima prihodcima i prihodima” (*totam terram pertinentem infra ducatum Sclavonie scilicet Wynodol et Modroscum pertinentiis et totis redditibus*).¹² Osim ovih dviju darovnica, koje su prema vladajućem stajalištu vrlo vjerojatno krivotvorine, bilo je još darovnica (vladarskih isprava) krčkim knezovima, koje su se odnosile na Vinodol i Modruš. Izgledno je da su tek 1251. godine ispravom kralja Bele IV. krčki knezovi konačno ostvarili pravni temelj svojeg faktičnog posjedovanja Vinodola i Modruša. Na temelju te isprave Vinodol i Modruš više nisu „terre” (zemlje) već „comitatus” (kneštvo), a krčki knezovi „*comites vinodolenses et modrusienses*”¹³, čime je započela njihova višestoljetna prisutnost i politički uspon na prostoru sjeverne Hrvatske.

2.3. Gospodarske, društvene i upravne prilike u Vinodolu

Gospodarstvo Vinodola temeljilo se u prvom redu na poljoprivredi koja je obuhvaćala stočarstvo, ratarstvo, vinogradarstvo i ribarstvo, uz ograničenu pomorsku trgovinu prisutnu u primorskim općinama poput Novog ili Bakra. Naseljenost područja

¹⁰ Margetić, 1980., 28.

¹¹ Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani, Knjiga prva – od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Matica Hrvatska, 1901., 89.

¹² Klaić, 1901., 90.

¹³ Nada Klaić, *Vinodol – od antičkih vremena do knezova krčkih i vinodolskog zakona*, Historijski arhiv Rijeka, 1988., 98–99.

nije bila ravnomjerna pa su obalna naselja bila rjeđe naseljena, dok su planinski dijelovi bili naseljeni sezonski, uglavnom pastirima. Središnji dio Vinodola predstavljao je najgušće naseljeno područje. Prema procjenama, na tom je području živjelo između pet i šest tisuća stanovnika u otprilike osamsto do tisuću domova (kućanstava).¹⁴

Krajem 13. stoljeća Vinodol je zajednica devet općina s gradom Novim u njihovu središtu, u kojima su živjeli kmetovi, plemeniti ljudi, svećenstvo („popi” i „ludi crikveni”) te ostali („ini vsaki ljudi”).¹⁵ Kmetovi su bili podložnici na zemljištu koje je pripadalo krčkim knezovima i koje su obrađivali, ali istodobno su bili i osobno slobodni pripadnici vinodolske općine. Po društvenom položaju njima su bili najbliži pripadnici svećenstva, predvođeni arhiprvadom, biskupovim namjesnikom za Vinodol. Plemeniti ljudi predstavljali su posebnu društvenu skupinu, različitu od kmetova. Iako njihova „plemenitost” nije u potpunosti razjašnjena, pretpostavlja se da je povezana s vlasništvom nad zemljištem. Budući da nisu pripadali krugu kneževih ljudi, moguće je da su taj status stekli prije dolaska Vinodola pod vlast krčkih knezova.¹⁶

Vinodolci su u upravljanju gradovima sudjelovali putem općinskih skupština, otvorenih za sve članove zajednice. Iako nisu imale presudnu političku moć, ove su skupštine bile važan oblik samouprave te su služile za očuvanje gospodarskih i društvenih interesa zajednice. Službenici na razini svake općine obuhvaćali su suca i pristava kao i satnika, graščika te busovića.¹⁷ Osim općinske organizacije, Vinodol je imao i vlasteosku upravu, koju su činili knezi njegov dvor sa sjedištem u Novom. Među dvorjanima izdvajali su se dvornik (upravitelj dvora), potknežin (zamjenik kneza) te perman i arsal.¹⁸

3. Vinodolski zakon

3.1. Općenito o Vinodolskom zakonu

Vinodolski zakon važan je izvor za proučavanje hrvatske pravne povijesti jer je riječ o prvom pravnom tekstu napisanom na hrvatskom jeziku. Do danas je sačuvan u obliku rukopisa koji se do sredine 19. stoljeća nalazio u arhivu modruškog kaptola

¹⁴ Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Informator, 1968., 127.

¹⁵ Vidi čl. 5. i 75. Margetić, 1998., 14–15, 40–41.

¹⁶ Maurizio Levak, *Podrijetlo i uloga kmetâ u vinodolskom društvu XIII. stoljeća* (2001.) 19 Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 35, 77.

¹⁷ Levak, 2001., 45–46.

¹⁸ Levak, 2001., 42.

u Novom Vinodolskom. Potom dolazi u vlasništvo Eduarda Mrzljaka, nadsavjetnika Hrvatsko-slavonskog financijskog ravnateljstva, koji ga je 1851. godine darovao Narodnom muzeju u Zagrebu, odakle je dospio u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu, gdje se i danas nalazi.¹⁹

Rukopis je izrađen na pergamentu i sadržava 14 listova, odnosno 28 stranica, od kojih je 17 ispisano tekstem Zakona, dok je ostalih devet prazno. Pisan je čakavskim idiomom hrvatskog jezika te kurzivnom glagoljicom²⁰, poslovnim pismom koje se koristilo za pisanje isprava i pravnih dokumenata, a datira iz druge polovice 16. stoljeća. Riječ je, dakle, o mlađem prijepisu što je, s jezične strane, važno razumjeti s obzirom na to da je taj prijepis odraz vremena kada je nastao. Nije naodmet istaknuti kako je riječ o prijepisu koji je izrađen odnosno prepisan i to, prema ocjeni jezičnih stručnjaka, vrlo nemarno iz drugog (starijeg) prijepisa²¹, a ne izvornika. To ne umanjuje njegovu važnost jer sadržaj teksta prilikom prijepisa nije mijenjan, ali je promijenjen jezik kako bi odgovarao prepisivačevu razumijevanju jezika i pravne terminologije.²² Izvornik Vinodolskog zakona danas nije poznat. Prema povijesnim izvorima postojalo je devet primjeraka zakona, po jedan u svakoj od devet vinodolskih općina. Za razliku od sačuvanog prijepisa, izvorni tekst bio je napisan ustavnom (liturgijskom ili knjižnom) glagoljicom.²³

Vinodolski zakon sastavljen je u obliku isprave, odnosno službenog pravnog dokumenta, koji se sastoji od tri osnovna dijela: protokola, glavnog teksta Zakona i eshatokola.²⁴ Protokol je uvodni dio dokumenta. U njemu se na prvom mjestu nalazi invocacija – pozivanje na Božje ime („U ime božje. Amen”)²⁵, što je uobičajena praksa u srednjovjekovnim pravnim ispravama, kojom se dokumentu daje svečano i duhovno značenje. Nakon invocacije navode se podatci o točnom datumu sastavljanja Zakona, pa tako doznajemo da je Vinodolski zakon sastavljen 6. siječnja 1288. godine za

¹⁹ Kostrenčić, 1923., 134.

²⁰ Hrvatsku srednjovjekovnu pismenost, uključujući i pravne dokumente, karakterizira upotreba odnosno isprepletanje triju pisama – latinice, glagoljice i hrvatske ćirilice (bosančice) i triju jezika – hrvatskog, latinskoga i staroslavenskog/crkvenoslavenskog hrvatskog tipa. Više vidiu: Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, 2006.

²¹ Eduard Hercigonja, *Neke jezično-stilske značajke Vinodolskog zakona (1288) i Krškoga (Vrbanskog) statuta (1388)* (1990.) 39–40 Slovo, 105.

²² Josip Bratulić (priř.), *Vinodolski zakon 1288.*, Globus – Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1988., 9.

²³ Bratulić, 1988., 6.

²⁴ Više o osnovnom sadržaju srednjovjekovnih isprava vidi u: Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1991.

²⁵ Margetić, 1998., 11. Radi lakšeg razumijevanja teksta Vinodolskog zakona svi citati preuzeti su iz Margetić, 1998., u kojem je objavljen tekst na suvremenom hrvatskom jeziku.

vrijeme šesnaeste godine vladavine kralja Ladislava IV. u nazočnosti krčkog kneza Leonarda i uz navođenje imena drugih (živućih) članova te krčke obitelji. Nakon toga slijedi naracija u kojoj se objašnjavaju okolnosti nastanka Zakona i opravdava se njegova potreba. Ta je potreba bila rezultat prije spomenute promjene vrhovne vlasti nad Vinodolom, odnosno dodjelom Vinodola krčkim knezovima kao nasljednog dobra. Stoga je bilo nužno „sačuvati u cijelosti te stare dobre zakone koji su (od) njihovih predaka (bili) uvijek čuvani (ali) neuređeni”. U tome su sudjelovali „kako crkveni tako i svjetovni ljudi” kao izabrani predstavnici „od svakoga grada vinodolskoga” i to oni „za koje su znali da se bolje sjećaju zakona svojih otaca i onih o kojima su slušali od svojih djedova”, tj. različiti funkcionari (npr. suci, dvornici, satnici). Ti su se zakoni zapisali kako bi se „od sada unaprijed mogle izbjeći zablude u tim stvarima te da njihova djeca ubuduće ne dvoume o tim zakonima”.²⁶ Potom slijedi glavni tekst (korpus) Zakona, u kojem su navedeni propisi važeći na području Vinodola. Na kraju dokumenta nalazi se eshatokol, zaključni dio, u kojem se navodi kako zapisane propise „izabrani od rečenih vinodolskih općina iskazali su i potvrdili, potvrđujući i označujući” u „Novom gradu u sali imenovanih knezova godine, mjeseca, dana, indikacije rečene”.²⁷

Vinodolski zakon zbornik je pretežito starog hrvatskog običajnog prava nastao, kako je istaknuto, u trenutku značajnih političkih promjena u vidu pojave novih nositelja vlasti.²⁸ U tom srazu seoske lokalne zajednice i njezinih običaja s krčkim knezovima koji su nastojali nametnuti svoja pravila vinodolske općine uspjele su zadržati značajan dio svojih „običajna”²⁹, premda su, kompromisno, neki od njih nesumnjivo bili izmijenjeni u korist novih gospodara. Tome u prilog govori činjenica da su najvećim brojem odredaba uređeni kneževski interesi, odnosno definirane su granice kneževskih ovlaštenja posebno u pogledu njegova ograničavanja u samovoljnom i prekomjernom kažnjavanju stanovnika Vinodola.³⁰

Naziv „zakon”, koji nosi ovaj pravni dokument, u starom hrvatskom pravu označava običaje koje je društvo, u trenutku njihova zapisivanja, priznavalo kao obvezujuće norme, odnosno kodificirano običajno pravo.³¹ Običaj je pravna norma koja se pri-

²⁶ Margetić, 1998., 11.

²⁷ Margetić, 1998., 43.

²⁸ Margetić ističe kako je uz staro hrvatsko pravo u tekstu Vinodolskog zakona zamjetna prisutnost rješenja te utjecaja susjednih pravnih sustava (npr. germanski, langobardski te mletačko-talijanski). Margetić, 1998., 79–80.

²⁹ Tekst Vinodolskog zakona možda upućuje i na postojanje starijeg, nesačuvanog teksta iz kojeg su preuzete brojne odredbe. Margetić, 1998., 78.

³⁰ Kostrenčić, 1923., 122–123.

³¹ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, A – O*, Informator, 1975., 772; Margetić, 1998., 64.

mjenjivala u određenom razdoblju u određenoj društvenoj sredini neovisno o tome je li bila zapisana ili nije. U trenutku kada sudska vlast, iz bilo kojeg razloga, više ne primjenjuje pravnu normu, ona se mijenja. Naime, običajno pravo nije bilo statično, ono se mijenjalo i prilagođavalo novim okolnostima, a njegova je izmjena bila jednostavnija ako običaj nije zapisan te je, na primjer, prilikom donošenja odluke bilo dovoljno uvjerenje suca da je odluka moralno i pravno ispravna. S druge strane, zapisani običaj imao je određenu obvezujuću snagu, ali ni to nije značilo da nije bilo moguće donijeti drukčiju odluku. Tako se, primjerice, u ispravama iz kasnijih stoljeća spominje Vinodolski zakon, ali u sadržajnom smislu nije riječ o običaju zapisanom u tekstu iz 1288., već o običaju koji je bio na snazi u vrijeme sklapanja pravnog posla te sastavljanja odgovarajuće isprave.³²

Iako Vinodolski zakon predstavlja kodifikaciju običajnog prava, on ni u kojem slučaju ne obuhvaća cjelokupno običajno pravo koje je vrijedilo na području Vinodola. Mnogi aspekti svakodnevnog života i dalje su bili uređeni nepisanim običajnim normama koje su se nastavile primjenjivati.³³

3.2. Sadržaj Vinodolskog zakona

Vinodolski zakon ima 75 članaka i u njemu su sadržane odredbe različitih grana prava, no prevladavaju one kaznenopravne, što je povezano s razlogom nastanka Vinodolskog zakona. Tim se odredbama ograničavaju ovlasti kneza u postupanju prema stanovništvu, čime se Vinodolci štite od samovolje nadređene vlasti. Osim kaznenopravnih odredaba te odredaba o nasljednom i obveznom pravu, Vinodolskim zakonom uređena su i prava te položaj vinodolskih knezova i njihovih obitelji, položaj Crkve te ustroj vinodolske općine.³⁴ Pravna važnost Vinodolskog zakona očituje se, među ostalim, u posebnoj pravnoj terminologiji koja uključuje pojmove poput rote (zakletva), vražbe (ubojstvo i globa koja se za njega plaćala) i mašćenja (osveta), ali i u činjenici da institucije poput pristava imaju jasno definiranu i značajniju ulogu u odnosu na njihovo uređenje u drugim srednjovjekovnim pravnim izvorima. Ujedno se ističe odredbama koje uređuju pravni položaj žena, što ga čini relevantnim i za proučavanje društvenih odnosa tog vremena.³⁵

³² Luj Margetić, *Hrvatski pravni običaji* (1994.) 37 Arhivski vjesnik, 149–150.

³³ Kostrenčić, 1923., 123, 127, 128 i dalje; usp. Nella Lonza, *Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti*[2013] 63 (5-6) *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 1223.

³⁴ Kostrenčić, 1923., 190–191.

³⁵ Zrinka Novak, *Neki aspekti pravnog položaja žena u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu* [2009] LXII (2) *Historijski zbornik*, 315–343.

S obzirom na to da kaznenopravni sadržaj čini značajan dio Vinodolskog zakona, u nastavku se daje kratak pregled nekih ključnih odredaba te grane prava.

4. Kaznena djela i sustav sankcija u Vinodolskom zakonu

Kaznenopravni sustav Vinodolskog zakona temelji se na shvaćanju protupravnosti koje obuhvaća i činjenje i propuštanje. Sankcioniranje takvih djela često nije bilo uvjetovano utvrđivanjem krivnje počinitelja, što upućuje na objektivni pristup kaznenoj odgovornosti. Ipak, određene odredbe upućuju na to da je zakonodavac bio svjestan i subjektivne dimenzije odgovornosti, osobito u slučajevima kada kazna nije bila proširena na širu obitelj počinitelja, već je bila ograničena isključivo na samog izvršitelja kaznenog djela. Takav pristup upućuje na diferenciran i složen model odgovornosti, koji, iako nije polazio od individualne krivnje kao temelja sankcioniranja, nije ju u potpunosti isključivao. Zakon odražava hijerarhijski ustroj tadašnjeg društva kroz različite pravne standarde ovisno o statusu oštećenika. Visina kazne, vrsta sankcije i način njezine primjene određeni su ne samo težinom učinjenog djela već i društvenim položajem žrtve. Takav pristup svjedoči o pravnom sustavu u kojem nisu svi subjekti bili jednako zaštićeni pred zakonom, nego su pravna sredstva služila i očuvanju društvene strukture. U tom kontekstu kaznena djela se ne promatraju samo kao povreda individualnih prava već i kao ugroza javnog reda, stabilnosti zajednice i autoriteta kneza. Tjelesni integritet, privatna imovina, društveni ugled i politička lojalnost bili su najvažnija pravna dobra, čija zaštita nije imala samo pravni već i društveno-političko značenje. Težina i oblik kazne redovito su odražavali tu vrijednosnu ljestvicu.

Putem opće klauzule sadržane u članku 39. (*...nijedna prijava nema veće kazne od 6 libara, osim od nasilja gore navedenih*) ostavljen je prostor za kažnjavanje i onih djela koja nisu izričekom navedena, ali se smatraju protupravnima. Time se zakonodavcu omogućavalo fleksibilno reagiranje na štetna ponašanja, ali i potencijalna zlouporaba kaznenog prava u svrhu očuvanja interesa vlasti.³⁶ Sustav kazni kombinirao je javne i privatne interese. U većini slučajeva izrečene kazne, i to pretežito novčane, dijelile su se između oštećenika i kneza, rjeđe između kneza i općine (čl. 14. i 31.), a samo su iznimno u cijelosti pripadale zajednici (čl. 37.). Takva raspodjela odražava model u kojem kazna istodobno ispunjava funkciju naknade štete, osigurava prihod vlastima te simbolično potvrđuje društveni poredak. U konačnici, kazneno pravno uređenje Vinodolskog zakona nije se svodilo isključivo na represiju, već je djelovalo i kao sredstvo očuvanja društvene kohezije. Njegova svrha nadilazila je puko kažnjavanje počinitelja – kroz

³⁶ Margetić, 1998., 121.

sankcioniranje neprihvatljivih ponašanja snažen je autoritet kneževske vlasti, štitila se društvena hijerarhija i osiguravao normativni kontinuitet zajednice.

4.1. Tjelesni integritet i društvena hijerarhija

Kaznena djela koja zadiru u tjelesni integritet – ubojstvo, pokušaj ubojstva, tjelesne ozljede i silovanje – detaljno su uređena, pri čemu se razlikuju ne samo okolnosti i posljedice protupravne radnje već i status žrtve. Tako, primjerice, ubojstvo kneževa službenika (čl. 29.) povlači različite pravne posljedice ovisno o dostupnosti počinitelja – u slučaju bijega novčani iznos kazne (*vražba*) dijelio se između njega i njegove šire obitelji, dok se u slučaju uhićenja teret odgovornosti nije prenosio dalje te počiniteljeva obitelj nije bila obuhvaćena kaznom. Ubojstvo kmeta (čl. 31.) također se sankcioniralo visokom novčanom kaznom (100 libara), no ovdje se posebno vodilo računa o podjeli odštete među članovima obitelji žrtve, dok općina također ostvaruje pravo na dio iznosa. Zakon uzima u obzir i pokušaj ubojstva (čl. 30.), što je u kontekstu srednjovjekovnog kaznenog prava rijetkost, te propisuje novčanu kaznu od 50 libara, bez dodatnih sankcija. U okviru tjelesnih ozljeda razlikuje se odnos prema oštećeniku – kmetu ili kneževu službeniku. Ozljeđivanje kmeta (čl. 25.) regulira se kombinacijom novčane kazne, naknade u stoci i obveze pokrivanja troškova liječenja, dok u slučaju nanošenja ozljeda kneževu službeniku visina kazne doseže 50 libara, s mogućnošću povećanja ako su posljedice nanesene ozljede trajne (čl. 30.). Silovanje je posebno sankcionirano visokom globom (100 libara), s jednakom podjelom između kneza i žrtve (čl. 56.). Bračni status žrtve nije imao utjecaja na visinu kazne, ali je u slučaju kada je žrtva bila djevojka postojala mogućnost „nagodbe”, najčešće sklapanjem braka, te je pritom počinitelj izbjegavao plaćanje kazne. Unatoč tome, za pokretanje kaznenog postupka bio je dovoljan iskaz žene jer se smatrala vjerodostojnom („njoj se vjeruje”).³⁷

4.2. Zaštita imovine i javnog reda

Kaznena djela protiv imovine – osobito krađa i palež – odražavaju jasnu težnju zakonodavca da zaštiti privatno vlasništvo, ali i autoritet vlasti. Krađa je detaljno uređena u više članaka (7.–11., 35.–37.) i razlikuje se obična od kvalificirane. Osim okolnosti poput mjesta i vremena (npr. krađa u gradu i noću), važan kriterij je i društveni položaj oštećenika. Tako knez i njegovi ljudi ostvaruju pravo na sedmerostruku odštetu, dok su ostali ograničeni na dvostruku. Osobito strogo kažnjava se krađa u prista-

³⁷ Novak, 2009., 319–320.

ništu (50 libara) iako je bila riječ o običnoj krađi, što upućuje na važnost sigurnosti trgovačkog prometa.

Kazneno djelo paleža (čl. 62.) također se tretira izuzetno strogo – predviđena je kazna od 100 libara za počinitelja koji je namjerno podmetnuo požar u kuću, spremište ili štalu, uz obveznu naknadu štete oštećenome, dok se u slučaju neplaćanja izricala tjelesna kazna. Za ponavljanje djela propisana je smrtna kazna, što svjedoči o ozbiljnosti kojom je prijetnja zajedničkoj sigurnosti bila shvaćena.

4.3. Granica između tjelesne i imovinske povrede

Neka kaznena djela zahvaćaju istodobno više pravnih dobara – primjerice, razbojstvo i vraćanje. Prvo se tretira kao težak oblik ugrožavanja osobne i imovinske sigurnosti, bez obzira na okolnosti počinjenja, te povlači visoku novčanu kaznu (50 libara). Vraćanje (čl. 59.), shvaćeno kao neovlašteno bavljenje medicinom odnosno pripremanje ljekovitih pripravaka na bazi trava bez priznatog medicinskog znanja, sankcionira se još strože: kazna iznosi 100 libara, a u slučaju neplaćanja izricala se kazna spaljivanja. Ponovljeno činjenje daje knezu diskrecijsko pravo u određivanju visine i oblika kazne, što upućuje na visok stupanj arbitrarnosti, ali i na percipiranu opasnost. Zanimljivo je da su tim kaznenim djelom kao počinitelji bili obuhvaćeni žene i muškarci, dakle neovisno o spolu.

4.4. Povreda časti

U društvu u kojem su osobna i obiteljska čast činile temelj društvenog poretka i pravne zaštite, njihovo očuvanje imalo je posebno pravno i društveno značenje. Skidanje ženskog pokrivala (*hovrlive*) simbolizira ozbiljan napad na čestitost, pri čemu zakon propisuje strožu kaznu za muške počinitelje (50 libara) u odnosu na žene (dva grla ovaca) (čl. 27.). U oba slučaja, osim oštećenice, pravo na (manji) dio kazne pripadalo je i knezu. Uvreda časti riječima (izricanjem psovki ili neutemeljenih tvrdnji) i „bijenjem” – tj. fizičkim napadom bez trajnih posljedica – također se tretira kao kazneno djelo s visinom kazne ovisnom o statusu žrtve (čl. 28., 30., 25.).

4.5. Zločini protiv vlasti i zajednice

Najstrože su sankcionirana djela koja dovode u pitanje autoritet kneza ili stabilnost zajednice. Tako izdaja (čl. 70.) povlači kaznu „mašćenja”, čiji konkretan sadržaj nije objašnjen, ali se pretpostavlja da uključuje predaju počinitelja i njegove imovine oštećeniku. Kaznjavanje pružanja pomoći izgnaniku u vidu davanja hrane, pića, pomoći

ili savjeta s 50 libara (čl. 12.) imalo je za cilj izolaciju i društvenu diskreditaciju izgnanika, dok je protupravno prisvajanje kneževih prihoda odnosno zadržavanje ošasnog dobra povlačilo obvezu isplate sedmerostrukog iznosa prihoda, uz dodatne novčane kazne (čl. 33., 34.).

4.6. Postupak „pred dvorom”

Kazneni postupak prema Vinodolskom zakonu postupak je s određenim obilježjima akuzatornosti u vidu usmenosti i javnosti postupka. Pravo na podnošenje tužbe imala je ne samo osoba prema kojoj je kazneno djelo bilo počinjeno (oštećenik) već i svaka druga osoba koja je imala pravni interes, što znači da se kazneni postupak nije pokretao po službenoj dužnosti. Međutim, tko podigne tužbu i pokrene postupak, mora ga privesti kraju (čl. 38.). Optužba nije uvijek morala biti formalno podnesena pred sudom; bilo ju je moguće iznijeti i pred točno određenim osobama iz zajednice, kneževim službenicima – uključujući satnika, ali i suprugu satnika u slučaju njegove odsutnosti (čl. 61.). Ta odredba odudara od uobičajenih društvenih normi srednjega vijeka i otvara prostor za daljnje istraživanje rodne dimenzije srednjovjekovnog prava, osobito u pogledu sudjelovanja žena u sudskim postupcima.

Osoba koja je zaprimila tužbu bila je dužna obavijestiti „dvor u palači”, odnosno sud. Tužitelj je snosio teret dokazivanja (čl. 22.), pri čemu su se dokazi mogli izvoditi na više načina. Najčešći su bili iskazi svjedoka, a u nedostatku svjedoka, kao supsidijarno sredstvo dokazivanja koristili su se porotnici čiji je broj ovisio o težini kaznenog djela i kretao se od pet do četrdeset i devet porotnika. Također, u nekim slučajevima mogli su se koristiti i pisani dokumenti. Značajno je istaknuti da se u Vinodolskom zakonu ne spominju tortura ili božji sud kao inače uobičajeno sredstvo dokazivanja u srednjovjekovnom kaznenom postupku.

Svjedoci su iskazivali o istinitosti navoda tužitelja, a bila je dopuštena i izvedba protudokaza jednake dokazne snage, koji se više nije mogao osporavati. Pravo svjedočenja imali su i muškarci, ali i žene ako nije bilo drugih svjedoka (čl. 18.), dok je lažno svjedočenje bilo kažnjivo (čl. 52.). U slučajevima kada nije bilo dostupnih svjedoka optuženi je mogao pozvati porotnike – osobe koje su zajedno s njim polagale prisegu odnosno zakletvu potvrđujući njegovu nevinost. Broj potrebnih porotnika ovisio je o težini kaznenog djela, a ako optuženi ne bi uspio pronaći njihov dovoljan broj, bio je dužan sam položiti zakletvu onoliko puta koliko mu je porotnika nedostajalo (čl. 10. i 68.). Zanimljiv je slučaj silovanja, za koje zakon predviđa da porotnici mo-

raju biti žene („i svi njezini porotnici moraju biti žene”), a zakletvu o istinitosti iskaza ne polaže optuženik već oštećenica (čl. 56.).³⁸

Ako tužitelj ne bi uspio dokazati optužbe, bio bi osuđen na istu kaznu kakva bi bila izrečena optuženom da je njegova krivnja bila dokazana (čl. 60). Ta odredba upućuje na strogu odgovornost za iznošenje neutemeljenih optužbi, ali i na izražen normativni naglasak na pravednost i osobnu odgovornost u sudskom postupku. Zakon time jasno prepoznaje važnost istinitosti i vjerodostojnosti kao temeljnih načela pravosudnog odlučivanja. Prema članku 52., već spomenuto lažno svjedočenje kažnjavalo se s osam libara ili jednim volom, dok se u slučaju neosnovane optužbe za lažno svjedočenje odgovornost prenosila na osobu koja je optužbu podnijela. Slično se postupa i u slučaju lažnih izvješća pristava (čl. 51.), pri čemu utvrđeno kršenje dužnosti ima za posljedicu oduzimanje cjelokupne imovine i isključenje iz službe. Također, lažne prijave prema čl. 46. kažnjavaju se na način da podnositelj snosi kaznu kakva bi zadesila optuženika da je njegova krivnja bila dokazana te se na taj način sprječava olako prijavljivanje. Nakon provedenog postupka te na temelju ocjene podnesenih dokaza sud je donosio presudu.³⁹

4.7. Sudbeni ustroj prema Vinodolskom zakonu

Na temelju dostupne analize Vinodolskog zakona nije moguće u potpunosti rekonstruirati sudski ustroj vinodolskog kraja. Ipak, nesporno je da je najviša sudska vlast nad stanovništvom Vinodola pripadala knezu i njegovu zamjeniku (*podknežinu*), odnosno osobi od njegova povjerenja. Takav zaključak potvrđuju članci 40. i 75. Vinodolskog zakona. Osim kneza, u kontekstu sudovanja spominju se suci i pristavi. Zbog nedostatka izvora, način izbora sudaca, njihova točna nadležnosti te položaj unutar sudskog ustroja ostaju nepoznati. Međutim, može se pretpostaviti da su suci imali značajniju ulogu u rješavanju građanskopravnih predmeta. S obzirom na to da je svrha donošenja Vinodolskog zakona bila uređivanje pravnih instituta, ponajprije kaznenopravne naravi – što je bilo od izravnog interesa za kneza kao nositelja vlasti – građanskopravni instituti ostali su slabije zastupljeni.⁴⁰ Posljedično, i podaci o sucima vinodolskih općina su oskudni.

Funkcija pristava tumači se kao pomoćna u okviru sudskih postupaka. Riječ je o osobama koje su, djelujući u pravnim poslovima stranaka, pružale pomoć sucima

³⁸ Margetić, 1998., 109–110.

³⁹ Iscrpnije o kaznenom postupku vidi Glorija Zoričić, Kazneno procesno pravo po Vinodolskom zakonu (2011.) 45(90) *Pravnik*, 135–152.

⁴⁰ Za obvezno i nasljedno pravo vidi Margetić, 1998., 123–136, 137–140.

te svojim iskazima, u predmetima u kojima su bile nazočne, uživale punu vjerodostojnost. Njihova uloga nije bila stalna, već su imenovani *ad hoc*, ovisno o potrebi. Pristavi su, među ostalim, bili zaduženi za ispitivanje svjedoka navedenih u prijavi kao i onih koje bi predložila druga strana u postupku. O važnosti njihove funkcije svjedoči i činjenica da je sud, isključivo na temelju njihova izvješća, odlučivao o tome koji će svjedoci biti pozvani na svjedočenje (čl. 19.).

5. Zaključak

Vinodolski zakon izuzetno je vrijedan i višeslojan pravni dokument hrvatske srednjovjekovne povijesti. Njegova pravna, jezična i kulturna vrijednost očituje se ne samo u činjenici da je riječ o jednom od najstarijih sačuvanih pisanih zakona na hrvatskom jeziku i glagoljicom već i u njegovu sadržaju koji daje uvid u tadašnji pravni, društveni i politički poredak. Zakon nastaje kao rezultat prijelaza Vinodola pod vlast krčkih knezova, u okolnostima u kojima je bilo nužno uskladiti dotadašnje običajno pravo s novim strukturama vlasti. Upravo zbog toga Vinodolski zakon nije tek zbroj pravnih normi, već svjedočanstvo pokušaja očuvanja lokalnih pravnih običaja, prava i identiteta zajednice u uvjetima promjene političke vlasti. Posebnu važnost Zakon ima u području kaznenog prava, pri čemu se kroz precizno definirane kazne i diferenciran pristup ovisno o društvenom statusu očituje kompleksnost srednjovjekovnog društva te težnja k uspostavi pravnog reda koji ograničava samovolju vlasti. Unatoč arhaičnim elementima, Zakon pokazuje razumijevanje pravne odgovornosti, zaštite slabijih i kontrole nad represivnom moći, što ga čini relevantnim i za suvremeno promišljanje o razvoju pravne države. Kao izvor pravne i društvene povijesti Vinodolski zakon nudi iznimno bogat uvid u svakodnevni život, pravne institucije, odnose moći i društvene vrijednosti srednjovjekovnog Vinodola, potvrđujući tako svoju trajnu važnost u hrvatskom i europskom pravno-povijesnom nasljeđu.

BIBLIOGRAFIJA

- M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam (JAZU 1952).
- J. Bratulić (priř.), Vinodolski zakon 1288 (Globus: Nacionalna i sveučilišna biblioteka 1988.).
- E. Hercigonja, 'Neke jezično-stilske značajke Vinodolskog zakona (1288) i Krčkoga (Vrbanskog) statuta (1388)' (1990.) 39–40 Slovo
- E. Hercigonja, Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja (Matica hrvatska 2006.).

- N. Klaić, Vinodol – od antičkih vremena do knezova krčkih i vinodolskog zakona (Historijski arhiv Rijeka 1988.).
- V. Klaić, Krčki knezovi Frankapani. Knjiga prva – od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.) (Matica hrvatska 1901.).
- M. Kostrenčić, 'Vinodolski zakon' (1923.) Rad JAZU, knjiga 227.
- M. Levak, 'Podrijetlo i uloga kmetâ u vinodolskom društvu XIII. stoljeća' (2001.) 19 Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU.
- N. Lonza, 'Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti' [2013] 63(5–6) Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu.
- L. Margetić, Iz vinodolske prošlosti – pravni izvori i rasprave (Liburnija – Školska knjiga 1980.).
- L. Margetić, 'Hrvatski pravni običaji' (1994.) 37 Arhivski vjesnik.
- L. Margetić, Vinodolski zakon = La legge del Vinodol = Das Gesetz von Vinodol = The Vinodol Law (Adamić – Vitagraf 1998.).
- A. Mažuranić, 'Zakon Vinodolski od léta 1280.' (1843.) Kolo, knjiga III.
- V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, A–O (Informator 1975.).
- M. Mirković, Ekonomska historija Jugoslavije (Informator 1968.).
- Z. Novak, 'Neki aspekti pravnog položaja ženâ u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu' [2009] LXII(2) Historijski zbornik.
- J. Stipišić, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi (Zagreb 1991.).
- Z. Strika, 'Zadar – novo nadbiskupsko i metropolijsko sjedište Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća' (2003.) 27(52) Croatica Christiana Periodica.
- R. Strohal, Zakon Vinodolski: Uvod, tekst i tumač (preštampano iz Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu 1912.) (Zagreb 1912.).
- G. Zoričić, 'Kazneno procesno pravo po Vinodolskom zakonu' (2011.) 45(90) Pravnik.

THE VINODOL STATUTE – A TESTAMENT TO THE LIFE OF A REGION AND ITS LEGAL HERITAGE

ABSTRACT

The Vinodol Statute of 1288 is one of the earliest and most significant sources of Croatian legal history. Enacted to formalise and regulate legal relations between the local commune and the lords of Krk (Frankopan family), the Statute is a fundamental document for analysing mediaeval legal systems, social order, and everyday legal practice. Its uniqueness lies in the fact that it was written in the Croatian language, using the Glagolitic script, and has been preserved in a 16th-century codex transcription. Rooted in customary law, the statute places particular emphasis

on penal provisions formulated to restrain feudal arbitrariness and maintaining legal certainty within the community. The provisions governing bodily harm, property-related offences, and the protection of personal honour provide valuable insights into the legal stratification and normative structures of mediaeval society. Criminal proceedings were oral and public, typically initiated by private prosecution, and the sanctions imposed were predominantly pecuniary in nature, reflecting their symbolic function in upholding social order and communal stability. This paper provides a concise overview of the historical, social, and economic context of the Statute's codification, highlighting its instrumental role in the development of local legal consciousness. The enduring significance of the Vinodol Statute is evident in its lasting contribution to Croatia's legal, linguistic, and cultural heritage.

Keywords: Vinodol Statute, codification of customary law, medieval criminal law, Glagolitic script

MIRELA KREŠIĆ redovita je profesorica na Katedri za povijest hrvatskog prava i države Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje je doktorirala pravne znanosti (2009.). Njezini istraživački interesi obuhvaćaju hrvatsku pravnu povijest, posebice primjenu Općeg građanskog zakonika (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*) u Hrvatskoj, položaj žena, nasljedno pravo i javno bilježništvo, kao i trgovačko pravo, građansko procesno pravo i bračno pravo u međuratnoj Jugoslaviji te položaj islamske zajednice u Hrvatskoj. Sudjelovala je na brojnim znanstvenim i istraživačkim projektima u Hrvatskoj i inozemstvu te redovito izlaže na domaćim i međunarodnim konferencijama. Autorica je niza znanstvenih radova i poglavlja u knjigama iz područja pravne povijesti. Članica je uredništva časopisa Časopis za suvremenu povijest, Diké i Journal on European History of Law.